

DISTRIBUTIVNA PRAVDA U EKONOMIJI

I UVOD

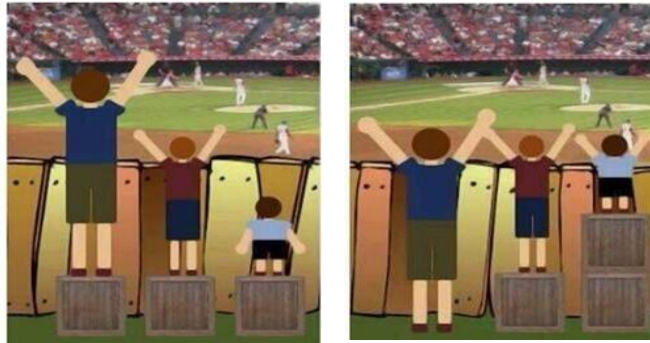
Ovaj tekst je napisan na osnovu predavanja koje smo održali na kursu „Pravo i pravda“ na trećoj godini studija na Pravnom fakultetu u Beogradu. Studenti su čitali filozofske tekstove iz teorije prava i mnogo se bolje snalaze sa tom vrstom literature, nego sa ekonomskom literaturom. Zato je naša namera bila da ukratko izložimo najvažnije teorije o pravdi, koje su imale uticaj na formiranje ekonomske misli, ali da sam deo predavanja o ekonomiji bude izveden na tehnički jednostavan način. Mala odstupanja od ovog principa postoje kod modela *realnog privrednog ciklusa* i ekonometrijske analize odnosa nejednakosti i privrednog rasta, ali i tu naglasak nije bio na formalnoj strani modela, nego na simulacijama koje se mogu izvesti iz njih, a koje su, po našem uverenju, veoma ilustrativne za temu o kojoj govorimo.

Ovaj tekst je strukturiran na sledeći način. U drugom poglavlju definisan je koncept distributivne pravde i postavljeno je osnovno pitanje „šta je pravedno“ u kontekstu jedne konkretne situacije, koja je ilustrovana jednostavno i slikovito. U sledećim delovima teksta izloženo je šest alternativni teorija distributivne pravde imajući uvek u vidu njihove implikacije po ekonomsku teoriju. Tako je u trećem poglavlju prikazan striktni egalitarizam. U četvrtom poglavlju smo izložili teoriju pravičnosti u liberalnom društvu koja je nastala na osnovu doprinosa Džona Roulza. U petom poglavlju je dat Dvorkinov doprinos formiranju teorije ravnopravnosti i slučajnog egalitarizma. U šestom poglavju je izložena teorija utilitarizma koja je dominantno prisutna u modernoj ekonomskoj misli. U sedmom poglavlju je prikazan koncept pravde zasnovan na doprinosima pojedinaca. U osmom poglavlju govorimo o libertarijanskom konceptu pravde. Tu se završava naše izlaganje filozofskih osnova distributivne pravde. U zaključku smo odgovorili na početno pitanje „šta je pravda“ imajući u vidu svaku od izloženih teorija. Pre zaključka, međutim, želeli smo da budemo aktuelni i da informišemo studente o tekućoj, veoma živoj raspravi kod nas i u svetu, o pitanjima nejednakosti koje je pokrenuo Toma Piketi sa svojom knjigom *Kapital u XXI veku*. U ovom odeljku nalazi se i naš mali doprinos toj raspravi, a odnosi se na ekonometrijsku analizu odnosa privrednog rasta i nejednakosti u Velikoj Britaniji kao zemlji porekla kapitalizma.

II POSTAVLJANJE PROBLEMA

Na početku predavanja o distributivnoj pravdi u ekonomiji testirali smo studente o njihovom shvatanju pravde. Preuzeli smo sliku 1 sa interneta, ali smo obrisali podnaslove. Ispod leve slike podnaslov je bio „jednakost“ (equality), a na desnoj slici podnaslov je bio „pravednost“ (equity). Sadržina slika je bila ista, osim jednog bitnog detalja. U pitanju su bila tri dečaka koja navijaju na utakmici bejzbola. Oni su na stadionu, ali ne sede na sedištima kao drugi gledaoci, nego stoje u prvom redu, odmah iza ograde. Veliki dečak je viši od ograde i može normalno da gleda utakmicu i da navija. Drugi po visini dečak gleda preko ograde samo ako stoji na jednoj gajbici. Mali dečak

ne može da gleda preko ograde, čak ako i on stoji na jednoj gajbici. Da bi video šta se dešava na terenu, on mora da stoji na dve gajbice.

Slika 1: Šta je pravedno

Očigledno je da gajbice predstavljaju sinonim za materijalna dobra sa kojima dečaci raspolažu. Na levoj strani slike 1 sva materijalna dobra su jednako raspodeljena, ali svi dečaci nisu isti i zbog toga ne mogu da podjednako koriste materijalna dobra radi uživanju u gledanju utakmice. Na desnoj slici 1 materijalna dobra su preraspodeljena u korist dečaka koji je hendikepiran zbog svoje visine. Nejednaka raspodela materijalnih dobara dala je deci jednake mogućnosti da gledaju utakmicu. Reakcija studenata bila je nedvosmislena. Na pitanje koja slika predstavlja pravdu u ekonomiji, samo su tri podignute ruke tvrdile da je to prikazano na levoj slici. Svi drugi studenti smatrali su da je pravda prikazana na desnoj slici.

Ako stvari sada prebacimo na čist ekonomski teren, dečaci predstavljaju potrošače. Gajbice predstavljaju raspoloživa materijalna dobra koja služe radi potrošnje. One mogu na različite načine da se raspodele potrošačima. Gledanje utakmice predstavlja potrošnju usluga. Ono što se ne vidi na slici, a implicite je prisutno, to je proces preraspodele materijalnih dobara. Na levoj slici materijalna dobra su jednako raspodeljena potrošačima, a na desnoj slici su nejednako raspodeljena. Ne znamo ko vrši raspodelu i preraspodelu materijalnih dobara i po kojim principima. Ono što želimo da analiziramo to je pitanje da li u ovoj redistribuciji materijalnih dobara postoji pravda. Dakle, zainteresovani smo da istražimo šta je to distributivna pravda i kako se ona shvata u ekonomskoj nauci.

U ovom radu izložićemo šest teorija distributivne pravde. Tri teorije bi podržale većinsko mišljenje studenata da je pravda prisutna na desnoj slici 1, ali druge tri teorije se ne bi složile s time. Dakle, ono što je „nesporno“ za studente, sporno je u ekonomskoj teoriji. Naravno, svaka teorija na svoj način obrazlaže koja je distribucija materijalnih dobara „pravedna“. Pritom, svaka od njih ima svoj filozofski osnov i uporište u nekoj od poznatih filozofskih teorija pravde. Ronald Dworkin bi sve te teorije svrstao u dve grupe: teorije o jednakosti na osnovu blagostanja i teorije o jednakosti na osnovu resursa¹. Desna slika bi se odnosila na prve teorije, a leva slika na druge teorije.

Ekonomisti nisu uvek svesni ovakve veze ekonomije i filozofije. Međutim, ono što dobro znaju jeste podela ekonomske nauke na pozitivnu i normativnu teoriju. Pozitivna teorija analizira i objašnjava ekonomsku stvarnost. Ona nastoji da otkrije uzročno-posledične veze u njoj ili trajnije i robusnije (nepromenljive) funkcionalne veze. U tim okvirima, ona koristi metode karakteristične

¹ Ronald Dworkin (1981): “What is Equality? Part 1: Equality of Welfare”, *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 10, No. 3; “What is Equality? Part 2: Equality of Resources” *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 10, No. 4.

za prirodne nauke i nastoji da svoj status podigne na nivo egzaktnih nauka. Upotreba matematike, statistike i ekonometrije je nezaobilazan deo pozitivne ekonomske nauke. Moderna ekonomska nauka se ustručava da spomene ime Karla Marksa, ali u mnogo čemu sledi njegovu filozofiju. Marks je govorio da svet ne treba samo objašnjavati, nego i menjati. Drugi deo ekonomske nauke je normativna nauka, koja za svoj predmet istraživanja ima način na koji bi trebalo da se menja ekonomska stvarnost. Reč „jeste“ iz pozitivne teorije zamenjena je sa rečju „treba“ iz normativne teorije. To što „treba da se uradi“ moralo bi da bude „optimalno“ rešenje, odnosno rešenje koje doprinosi da se maksimalno postigne željeni cilj. Ceo problem i njegovo rešenje su visoko matematizovani, tako da se u prvi mah gubi njihov filozofski osnov. On, međutim, određuje šta je poželjan cilj koji bi trebalo da postigne racionalna ekonomska aktivnost.

Ekonomska aktivnost se ne odvija izvan društva i vremena. U društvu postoje institucije ili „pravila“ po kojima se odvija ekonomska aktivnost. Ta pravila su pravno kodifikovana i uvek postoje odgovarajuće organizacije koje su zadužene za njihovu primenu. Institucije se stvaraju i menjaju u okviru političkih procesa koji se odvijaju u društvu, a koji su u skladu sa vladajućim shvatanjima o tome koje je ponašanje „moralno“ prihvatljivo, a koje nije. Na taj način, institucije utiču na ekonomsku aktivnost. Posebna institucija koja je od interesa za funkcionisanje privrede jeste država. Njena ekonomska politika (intervencija države u ekonomiji) uvek vrši preraspodelu koristi i tereta izmedju privrednih subjekata. Zbog toga je za nas ključno pitanje da li je takva preraspodela pravedna. U tom smislu kažemo da je *distributivna pravda koncept koji obuhvata moralna pravila koja opravdavaju ili osporavaju funkcionisanje institucija u jednom ekonomskom sistemu i preraspodelu koristi i tereta izmedju pojedinaca u njemu.*

III STRIKTNI EGALITARIZAM

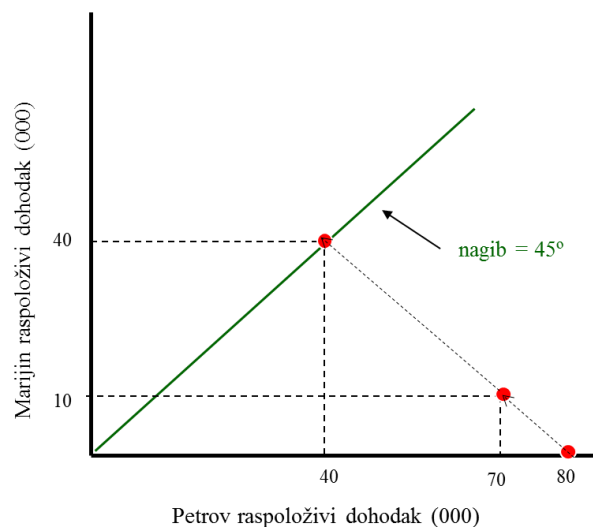
Svi ljudi su u moralnom smislu jednaki i na toj osnovi zaslužuju da budu jednako tretirani u pogledu posedovanja materijalnih dobara. Egalitaristički koncept distributivne pravde se, po pravilu, vezuje za socijalizam. Njegova pežorativna verzija se naziva „uravnilovka“ u raspodeli dohodaka, koja se opravdavala tvrdnjom da su osnovne potrebe ljudi iste i da zbog toga oni moraju da imaju jednako učešće u raspodeli dohodaka. Nema sumnje da je socijalizam dosta postigao u obrazovanju ljudi, širenju zdravstvene zaštite i podmirivanju osnovnih ljudskih potreba. Komandna ekonomija je smanjila nezaposlenosti, ali nikada nije uspela da proizvede materijalna dobra u skladu s potrošačkim zahtevima, a sloboda u izboru profesija i radnih mesta je bila poslovično ograničena. Na isti način su bile ograničene osnovne političke slobode i prava na samostalno odlučivanje o ličnim stvarima. Na drugoj strani, kapitalizam je stvarao mnogo više materijalnih dobara i poštovao je ljudske i političke slobode, ali je istovremeno proizvodio veliku nejednakost. Država blagostanja, koja je sinonim za moderni kapitalizam, je počela da trpi ozbiljne prigovore zbog koncentracije bogatstva i širenja materijalne nejednakosti ljudi.

Politički i ekonomski pokreti početkom osamdesetih godina „tačerizam“ u Velikoj Britaniji i „reganomika“ u SAD počeli su da preispituju intervenciju države u ekonomski život i da je u praktičnom smislu sužavaju. Njih nejednakost nije interesovala. U ekonomskoj teoriji je formirana škola racionalnih očekivanja koja je ozbiljno odricala sposobnost državi da poboljšava uslove privredjivanja, a time i blagostanje pojedinaca, na tržištu na kome deluju racionalni ekonomski subjekti. U ovakvim nepovoljnim okolnostima pojavila se poslednja ozbiljna knjiga koja je zagovarala egalitaristički koncept distributivne pravde iz moralnih razloga. To je bila knjiga

Džozefa Karensa *Jednakost, moralni podsticaji i tržište*². Ona je nosila podnaslov *Jedan esej iz utopističke teorije političke ekonomije*. Podnaslov pokazuje da Karens slika moralno poželjno stanje u tržišnoj privredi i ne raspravlja kako do njega da se dodje. Uprkos tome, knjiga je izazvala veliku pažnju u literaturi o moralnim osnovama kapitalizma.

Karens analizira poznati problem tržišne privrede u kojoj postoji konkurencija efikasnosti i jednakosti. Ako je isti dohodak obezbeđen svima, dakle i vrednima i sposobnima, i indolentnima i neradnicima, niko od njih nema motiv da radi više i bolje, da stvarai više, a time da štediti više, investira ili prihvata veći poslovni rizik. Bez materijalnih podsticaja nema veće efikasnosti, ali ona sama po sebi stvara veću nejednakost. Po Karensu, jedini način da se obezbedi i efikasnost tržišne privrede i jednakost u raspodeli dohodaka jeste da se materijalni podsticaji zamene sa moralnim podsticajima. U njegovom utopističkom društvu pojedinci su socijalizovani i ponosni što plaćaju veće poreze, jer time dobijaju priznanje za veću produktivnost i veći doprinos razvoju društva.

Karens, dakle, prenosi moralnu dilemu iz raspodele dohodaka na teren kolektivne psihologije i funkcija korisnosti propisno socijalizovanih pojedinaca u tržišnoj privredi. Sa stanovišta ekonomske politike, njegovo rešenje je jednostavno. Potrebno je visoke dohotke progresivno oporezovati i dobijene prihode transferovati pojedincima sa niskim dohocima. Takav transfer ne bi umanjio spremnost na rad produktivnijih pojedinaca, jer bi dobili moralnu kompenzaciju u smislu društvenog priznanja. Tehnički prikazano, takav transfer je dat na slici 2.

Slika 2: Egalitaristička raspodela

Karens je napisao zanimljivu knjigu o modernoj utopiji jednakosti. Praksa je, međutim, drugačija. Preraspodela dohodaka putem progresivnog oporezivanja negativno utiče na efikasnost i na spremnost pojedinaca da rade. Proporcionalno oporezivanje se smatra manje distorzivno, nego progresivno oporezivanje. Međutim, i ono menja cenu rada i nepovoljno utiče na efikasnu alokaciju resursa. Problem odnosa efikasnosti i pravednosti ostaje.

² Carens H. Joseph (1981): *Equality, Moral Incentives, and the Market: An Essay in Utopian Politico-Economic Theory*, University of Chicago Press.

Posmatramo dva pojedinca: Petra i Mariju. Petar je produktivni i prisvaja raspoloživi dohodak u visini od 80 novčanih jedinica. Marija je nezaposlena i nema dohodak. Nejednakost je izrazita. Zato država postepeno podiže porez na Petrov dohodak i transferiše prihode Mariji. Prvo je Petru smanjen dohodak za 10 novčanih jedinica i za toliko je povećan dohodak Mariji. Međutim, pravda još uvek nije zadovoljena, jer Petar ima više od Marije. Zato se podiže poreska stopa i dalje se transferiše poreski prihodi Mariji. Pravedan odnos u raspodeli je postignut pri onoj poreskoj stopi pri kojoj Petar i Marija imaju jednak dohodak (po 40 novčanih jedinica).

IV PRAVIČNOST U LIBERALNOM DRUŠTVU

Moguće je da je jednakost superioran koncept u moralnom smislu, ali moderno industrijsko društvo i tržišna privreda sasvim sigurno formiraju nejednaku raspodelu materijalnih dobara. Takva raspodela ne osporava niti potiskuje privredni rast. Sasvim suprotno, empirijska je činjenica da su privrede naprednije ako omogućavaju veći dohodak onima koji su produktivniji. Ako je veza između rasta i nejednakosti takva kakva jeste, postavlja se pitanje pod kojim okolnostima je nejednakost moralno prihvatljiva. Džon Roulz odgovara na ovo pitanje u svojoj knjizi *Jedna teorija pravde*³. Ova knjiga je predmet rasprava više od četiri decenije. Najjednostavnije rečeno, Roulz je razvio teoriju pravde zasnovanu na pravičnosti (fairness). Ona se odnosi i na političke i na ekonomske institucije, odnosno na sve institucije koje raspodeljuju ključne koristi i terete u jednom liberalnom društvu. Uredjenje institucija predstavlja *bazičnu strukturu* društva. Od bazične strukture društva zavisi kako će živeti pojedinci, kakvi će biti njihovi životni ciljevi, sposobnosti, karakteri, odnosi s drugim ljudima. Zbog takvog uticaja institucija na ljude potrebno je moralno opravdanje za njihovo postojanje i uredjenje.

Roulz opravdanje nalazi u *pravičnosti* koja bi morala da bude prva vrлина svih institucija. Ona je stvar uredjenja društva, tj. organizacije i interne podele uloga i pozicija koje pojedinci zauzimaju u društvu. Ona se može definisati na osnovu hipotetičkog misaonog eksperimenta. Pravičnost je prisutna u takvom uredjenju društva koje bi svaki racionalni pojedinac mogao da poželi za sistem povezivanja s drugim ljudima. Pravično je ono uredjenje društva koje bi pojedinci izabrali da u njemu grade svoje životne karijere - kada još uvek ne bi znali šta će biti i šta će postići u društvu, ali nezavisni i jednaki sa svim drugim ljudima. Roulz pretpostavlja da liberalno društvo ima dovoljno resursa da zadovolji bazične potrebe ljudi i da u tom smislu materijalna oskudica ne utiče na stav ljudi šta je pravično.

Roulz postulira dva principa pravičnosti kao suštine distributivne pravde:

1. Svaki pojedinac ima neotudjivo pravo na bazične slobode uporedive sa slobodama svih drugih ljudi, i
2. Društvena i ekonomska nejednakost je prihvatljiva ako je
 - a. Nastala na osnovu fer i jednakih mogućnosti ili ravnopravnosti svakog pojedinca (princip *Equal Opportunity* ili princip odsustva diskriminacije prema veri, polu, starosti, nacionalnosti, rasi,...), a da

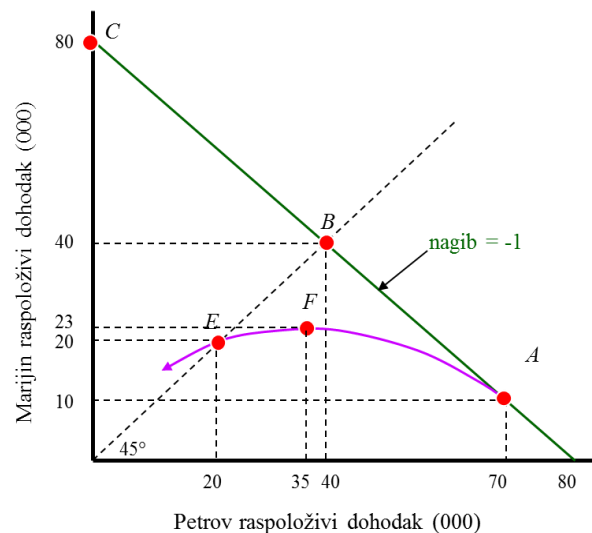
³ Rawls John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

- b. Najveće koristi od nje imaju najviše zapostavljeni u društvu (*Difference Principle* ili *maximin* princip diferenciranja ljudi: maksimalno pomoći onima koji imaju minimalno).

Prvi od dva navedena principa odnosi se na uređenje političkih institucija, a drugi na ekonomske institucije. Zadovoljenje prvog principa ima prioritet u odnosu na drugi princip. To znači da socijalna davanja koja pomažu ugroženima i povećavaju jednakost u raspodeli bogatstva nisu pravedna i moralno prihvatljiva ako poništavaju osnovne slobode ljudi. Roulz posebno naglašava političke slobode za koje drži da svaki pojedinac mora da poseduje njihovu fer vrednost, odn. jednaku mogućnost da bude izabran na političke položaje, da glasa, da utiče na ishod glasanja i sl. U okviru drugog principa ravnopravnosti, jednake fer mogućnosti imaju prednost u odnosu na maximin princip. To podrazumeva da pojedinci sa istim talentom i sposobnostima da ih upotrebe moraju da imaju iste mogućnosti za obrazovanje i zaposlenje nezavisno od toga da li su rođeni bogati ili siromašni, u jednoj ili drugoj socijalnoj klasi.

Na drugoj strani, maximin princip zahteva korigovanje nejednakosti u raspodeli dohodaka i bogatstva u smislu da najviše zapostavljeni dobijaju najviše od korekcije nejednakosti. Po ovom principu Roulz je postao najviše poznat u ekonomskoj nauci. Taj princip je jednostavno prikazan na slici 3.

Početno stanje raspodele dohotka predstavljeno je tačkom A. U toj situaciji postoji visoka nejednakost. Petar raspolaže sa 70 jedinica novca, a Marija sa samo 10 jedinica novca. Petar je produktivniji od Marije i svaka preraspodela raspoloživog dohotka duž prave ABC povećava jednakost, ali smanjuje efikasnost. Da bi se smanjio negativan efekat na efikasnost, Roulz predlaže aranžman za preraspodelu dohotka koji opisuje kriva AFE. Marija dobija preraspodelom dohotka, ali su posledice na efikasnost manje nego u slučaju alternativnog aranžmana. Optimalan položaj je u tački F u kojoj Marija dobija najviše od svih mogućih preraspodela dohotka. U tački E postojala bi potpuna jednakost u raspodeli dohodaka.

Slika 3: Roulzov maximin princip

V
**RAVNOPRAVNOST I
SLUČAJNI EGALITARIZAM**

Malo dete može da poraste i da u budućnosti nadoknadi inicijalni hendikep nedostatka visine. Mnoge stvari ljudi mogu da promene u svom životu, ali neke životne situacije ne mogu da biraju, a u njima su se našli na početku svoje životne karijere. Taj početak u mnogo čemu može da odredi celokupnu njihovu buduću životnu putanju. Roulz je govorio o jednakim mogućnostima i o potrebi odsustva diskriminacije zbog pola, vere, rase ili nacionalnosti. To je bila negativna definicija jednakih mogućnosti. Nezavisno od nje, ono što mu je Dvorkin prigovorio, to je okolnost da se ljudi slučajno zatiču u tim inicijalnim životnim situacijama. Postoje dva oblika raspodele na koje se odnosi koncept distributivne pravde: raspodela roba i usluga i raspodela šansi ili mogućnosti. Roulzova teorija je primenjiva na prvi oblik raspodele, a drugi oblik raspodele je isto toliko važan za distributivnu pravdu. Život je lutrija, neko ima sreće da se rodi u bogatoj porodici, u obrazovanoj porodici, u bogatoj državi, zdrav, bez hendikepa i sl., a neko nema. Oni koji nisu imali sreću da uživaju u jednakim mogućnostima trebalo bi da budu na neki način kompenzovani.

Dvorkinova kritika Roulzovog principa jednakih mogućnosti polazi od razlikovanja „ambicija“ (ambitions) pojedinaca od njihovih „urođenih sposobnosti“ (endowments). To će kasnije postati kamen temeljac celokupne teorije o slučajnom egalitarizmu. Urođene sposobnosti su izvan uticaja pojedinaca i predstavljaju faktore van njihove kontrole. Na drugoj strani, pojedinci kontrolišu svoje ambicije na osnovu kojih vrše izbor između različitih mogućnosti. Rezultati takvog izbora zavise od njih samih i u tom smislu ne zahtevaju nikakvu kompenzaciju za nejednakost koja može da proistekne iz učinjenog izbora. Nejednakost kod urođenih sposobnosti je nešto drugo i ona zahteva društvenu akciju u ime pravde.

Sam Dvorkin je zagovornik teorije pravde zasnovane na jednakosti resursa (shvaćenih kao mogućnosti u najširem smislu reči)⁴. Pojedinci treba da započnu svoju ekonomsku karijeru na osnovu jednakih mogućnosti (resursa), ali od njihovog izbora zavisi koju će korist ostvariti i koliko će se ekonomski razlikovati od drugih, odn. sa kakvom će nejednakosti da završe svoju karijeru. Pravedna je ona materijalna distribucija koju možemo da zamislimo na sledeći način. Pretpostavimo da svako ima isti iznos neke kupovne snage koju koristi u inicijalnoj aukciji da dodje do resursa koji će na najbolji način da posluže ostvarivanju njegovog životnog plana. Te resurse pojedinci mogu kasnije da koriste kako hoće. Ukoliko se ceo proces završi sa nejednakom raspodelom resursa, to ne znači da ona nije pravedna ukoliko niko ne želi tuđe resurse koje je mogao na početku aukcije da „kupi“, a nije. Pojedinci koji su u inicijalnoj aukciji resursa izabrali da rade naporno i, na toj osnovi, da steknu veći dohodak, ne bi trebalo da subvencioniraju druge pojedince koji su izabrali više dokolice i, shodno tome, manje dohotke.

Dvorkin predlaže hipotetičku šemu osiguranja za slučaj loše sreće u raspodeli sposobnosti i talenta. Pre nego što se pojedinci upuste u inicijalnu aukciju resursa, mogu da kupe osiguranje za slučaj da su u prirodnoj raspodeli talenata loše prošli nezavisno od svoje volje. Ako su tu bili hendikepirani, suma premije osiguranja može da ih kompenzuje. Dvornik vezuje poreski sistem i socijalne transfere za bazičnu ideju o osiguranju za slučaj loše sreće.

⁴ Videti literaturu u fusnoti 1.

Iz izloženog nije teško zaključiti zašto je Dvorkin izvršio veliki uticaj na kasniji razvoj teorije slučajnog egalitarizma (luck egalitarianism). Na jednom primeru ćemo pokazati kako je moguće praktično sprovesti u praksu koncept slučajnog egalitarizma. Knjiga Toma Piketija *Kapital u XXI veku* izazvala je brojne diskusije o nejednakosti u kapitalizmu. Tim povodom Bank of England organizovala je raspravu o različitim pitanjima vezanim za nejednakost: dostupnost obrazovanja, bogatstvo i poreska politika, uloga institucija i dobrog upravljanja javnim poslovima. Iz te rasprave izdvajamo deo koji se odnosi na uticaj obrazovanja na formiranje nejednakosti u Velikoj Britaniji⁵.

Generalno pravilo je da razlike u dohocima pojedinaca zavise od razlika u: 1) sposobnostima (humani kapital) i 2) platama. U tom smislu rast nejednakosti u raspodeli dohodaka koji je evidentan u Velikoj Britaniji počev od prve vlade Margaret Tačer može se pripisati ili nejednakom razvoju nivoa sposobnosti pojedinaca ili visini njihovih plata. *National Child Development Study* (NCDS) počev od 1958.g. sistematski prati razvoj dece od njihovog rođenja i prikuplja, svake pete godine, informacije o njihovom zdravlju, prihodima, intelektualnim sposobnostima i rezultatima u obrazovanju. To pruža vrednu bazu podataka da se testiraju neke važne hipoteze o nasledjenim i stečenim nejednakostima.

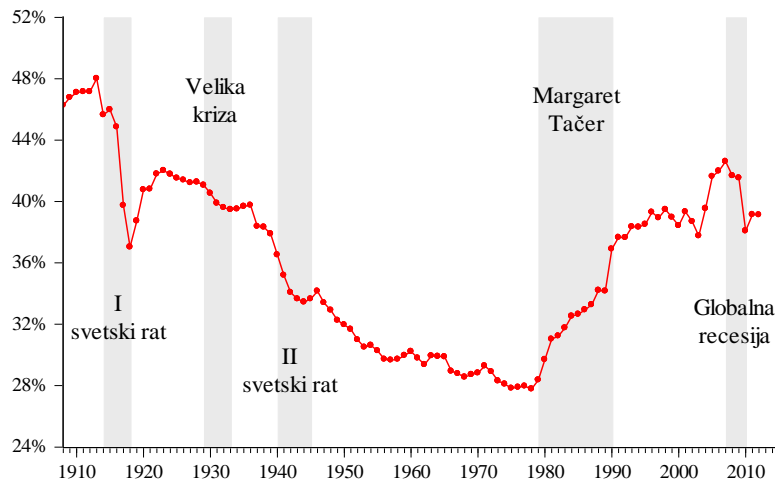
Na osnovu navedenih podataka, upoređene su visine dohodaka odraslih osoba u 2008.g. i dohodaka njihovih porodica kada su imali deset godina. Postoji statistički značajna veza između ove dve varijable, odnosno odrasli ispitanici su imali veće dohotke ukoliko su njihovi roditelji, takodje, imali veće dohotke kada su ispitanici bili deca. Međutim, ako se u analizu uključe kognitivni razvoj dece (mentalna sposobnost opažanja, memorisanja, prosudjivanja i objašnjavanja) i stepen njihovog kasnije obrazovanja, inicijalna statistička veza između dohodaka odraslih i njihovih roditelja se gubi. To znači, da bogatije porodice pružaju bolje uslove za rani kognitivni razvoj svoje dece i za njihovo sticanje boljeg obrazovanja. Ovakav rani razvoj dece potpada pod kategoriju slučajne raspodele sposobnosti pojedinaca, jer deca ne mogu da utiču na ovaj faktor. Iako ova razlika nije beznačajna, ona se, međutim, ne uvećava tokom kasnijeg razvoja pojedinaca. Ono što kasnije uvećava razlike u dohocima odnosi se ili na postignuti nivo sposobnosti ili na plate bolje obrazovanih pojedinaca. Pritom, potrebno je posmatrati ne samo prvi kvantil (20% najbogatijih porodica), nego i poslednji kvantil (20% najsiromašnijih porodica). Kod poslednjeg kvantila prisutne su povećane razlike u odnosu na sve druge kvantile u pogledu zdravstvenog stanja, percepcije sreće ili razvoja dece. To kandiduje ovu grupu pojedinaca za posebnu društvenu brigu, koja bi morala biti usmerena ne samo na njihov trenutni materijalni položaj, nego pre svega na stvaranje mogućnosti da njihova deca u ranoj fazi života uhvate priključak sa drugom decom iz bogatijih porodica.

Kada već govorimo o nejednakosti u Velikoj Britaniji poslužićemo se podacima koje je prikupio Toma Piketi i prikazaćemo na slici 4 nejednakost u raspodeli dohodaka u Velikoj Britaniji u periodu od jednog veka.⁶

⁵ Orazio Attanasio and Richard Blundell (2015): "Human capital and inequality in the United Kingdom", *Quarterly Bulletin*, Q1, Bank of England.

⁶ https://www.quandl.com/data/PIKETTY/TS9_2-Share-of-the-top-incomes-in-the-total-revenue-Britain-Germany-Sweden-and-Japan-1900-2010

Prihodi 10% najbogatijih u Velikoj Britaniji

Slika 4: Nejednakost u dohocima u Velikoj Britaniji

Grafik pokazuje koliki je udeo dohodaka 10% najbogatijih porodica u Velikoj Britaniji u ukupnom dohotku svih porodica. Osenčili smo periode ekonomskih kriza za vreme I i II svetskog rata, Velike ekonomske krize 1929-33.g. i Globalne recesije 2007-11.g. U svim tim periodima opadala je nejednakost zbog solidarnosti ljudi koji se nalaze u nevolji. Na početku posmatranog perioda nejednakost je bila izrazita i dostigla je nivo od 48%. Pola ukupnih dohodaka prisvajao je prvi decil stanovnika u Velikoj Britaniji. Takva nejednakost se vezuje za početni period formiranja kapitalizma koji se naziva liberalni kapitalizam. Ratni uslovi su smanjili nejednakost, a posle Velike ekonomske krize, a posebno II svetskog rata, kapitalizam se promenio i nastao je tzv. državni kapitalizam za koga je karakteristična jaka državna intervencija na tržištu i formiranje države blagostanja. Ona je ostvarila značajno smanjivanje nejednakosti, ali su njene razvojne mogućnosti bile iscrpljene sedamdesetih godina. Ekonomija ulazi u krizu stagflacije (inflacija plus pad privredne aktivnosti i zaposlenosti) sredinom sedamdesetih godina. Kada je formirana prva vlada Margaret Tačer procenat nejednakosti je iznosio 29%. Vlada Margaret Tačer je inicirala procese deregulacije, privatizacije i reforme javne administracije. To je izazvalo rast nejednakosti. Nejednakost je porasla na 37% u momentu kada je pala treća vlada Margaret Tačer 1980.g. Nakon toga, nejednakost je manje-više stagnirala da bi počela drastično da raste sredinom prve dekate XXI veka za koji je karakteristična finansijska deregulacija. Tada se indeks nejednakosti popeo na 43%. Finansijska tržišta su ušla u krizu 2007.g. i izazvala Globalnu recesiju. U tom periodu nejednakost je nešto opala, kao u svakoj krizi, ali ne ispod 39%. Podaci sa slike 4 pokazuju da se nejednakost u Velikoj Britaniji vratila na nivo koji je postojao pre formiranja države blagostanja i uvođenja jake državne intervencije u privredni život. Zato ne treba da čudi zašto je knjiga Tome Pikatija izazvala i u Velikoj Britaniji veliko interesovanje.

VI UTILITARIZAM

Utilitarizam je teorija distributivne pravde koja se najviše koristi u ekonomiji. Ekonomisti nisu toliko zainteresovani za finese u odredjivanju ovog koncepta koliko filozofi. Filozofi prave strogu razliku izmedju koncepta korisnosti (utility) i koncepta blagostanja (welfare), što bi značilo da oni

striktno razlikuju utilitarizma od velferizma, odnosno tretiraju korisnost samo kao jedan od oblika (mada dominantan) blagostanja. Mi nećemo ulaziti u ove finese i koristićemo alternativno oba koncepta.

Prema teoriji utilitarizma najviša moralna vrednost je blagostanje ljudi. Svi do sada analizirani moralni principi – jednakosti, pravičnosti i ravnopravnosti – mogu se izvesti iz principa korisnosti u zavisnosti od načina na koji se korisnost realizuje. Najviši nivo korisnosti se postiže takvim ponašanjem ljudi kojim se maksimizira funkcija korisnosti. Ona u funkcionalnom smislu povezuje faktore koji stvaraju korisnost sa nivoom postignute korisnosti. U tom smislu ekonomisti su primarno zainteresovani za pitanje kako da se odredi funkcija korisnosti i kakav konkretan oblik da ima. To su pitanja vezana za dilemu koji su argumenti ove funkcije, odn. šta je sve to što određuje korisnost, da li ovi argumenti separatno (nezavisno jedni od drugih) utiču na korisnost ili se međusobno podstiču ili osporavaju, da li se korisnost određuje statički (u jednom vremenskom trenutku) ili dinamički (kroz vreme), u ovom poslednjem slučaju postoji intertemporalna funkcija korisnosti koja zahteva odgovarajući proces svodjenja (diskontovanja) svih budućih nivoa korisnosti na sadašnju vrednost, i slično. Filozofi, na drugoj strani, postavljaju pitanja koji faktori imaju prirodnu sposobnost (intrinsic value) da stvaraju korisnost i kako je moguće uticati na takve prirodne sposobnosti da bi se maksimizarala korisnost.

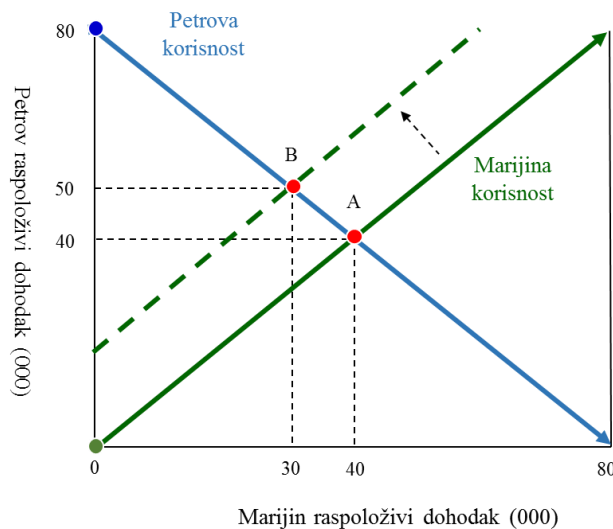
Filozof Džeremi Bentam (Jeremy Bentham) se smatra osnivačem utilitarizma. Po njegovom shvatanju korisnost je iskustvo zadovoljstva (pleasure) koje je neko doživeo. Sve one stvari koje doprinose povećanju zadovoljstva ili izbegavanju tegoba utiču na maksimiziranje korisnosti. Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) je proširio ovu definiciju korisnosti tvrdeći da sreća (happiness) ili satisfakcija (fulfillment) ima prirodno svojstvo stvaranja korisnosti. Moderna verzija korisnosti se duguje ekonomisti i filozofu Kenet Erou (Kenneth Arrow), koji je korisnost definisao kao zadovoljenje preferencija pojedinaca, odn. da pojedinci dobijaju ono što najviše žele. U tom smislu blagostanje je ponderisani prosek podmirenih preferencija, gde se kao ponderi koriste nivoi ostvarenih preferencija. Valja naglasiti da nezadovoljene preferencije imaju negativnu vrednost i taj način smanjuju realizovanu korisnost.

Marginalna korisnost je priraštaj korisnosti zbog potrošnje još jedne jedinice potrošačkog dobra. Marginalna korisnost dohotka je porast korisnosti od potrošnje čiju kupovinu omogućava dodatna jedinica dohotka. U potrošnji postoji zakon opadajuće marginalne korisnosti dohotka. Sa porastom dohotka raste ukupna korisnost, ali po sve nižoj stopi rasta. Da bismo pojednostavili stvari, pretpostavimo da je stalna marginalna korisnost dohotka. Sa porastom dohotka linearno raste nivo korisnosti. To je prikazano na slici 5. Petrova funkcija korisnosti opada sleva udesno kako se preraspodelom smanjuje njegov dohodak. Marijina funkcija korisnosti, naprotiv, raste sleva udesno kako raste njen dohodak⁷.

Ako Petar i Marija imaju identične funkcije korisnosti, redistribucijom dohodaka od Petra ka Mariji postiže se pravedna ravnoteža u tački A, kada oboje imaju istu korisnost za isti dohodak. To je, međutim, specijalni slučaj u kome se poklapaju koncepti utilitarizma i striktnog egalitarizma. Pretpostavimo da je Marijina funkcija korisnosti pomerenav više, tj. da su njene preferencije u potrošnji takve da manja količina potrošnje *ceteris paribus* pruža veću korisnost. Tada je nova pravedna raspodela dohodaka u tački B. Dohoci više nisu jednaki, ali nejednaki dohoci omogućavaju postizanje maksimalnog nivoa korisnosti za oba pojedinca. Drugim rečima,

⁷ Videti: Nicholas Barr (2004): *Economics of the Welfare State*, Oxford University Press, Oxford.

društveno blagostanje kao zbir individualnih korisnosti pojedinaca (Petra i Marije) je maksimalno. To je ono što se računa u utilitarističkoj teoriji distributivne pravde.

Slika 5: Utilitaristička distributivna pravda

U modernoj ekonomskoj teoriji ponašanje potrošača se vezuje za neke druge ekonomske procese. Tako, na primer, teorija *realnih privrednih ciklusa* (RBC ili Real Business Cycle Theory)⁸ objašnjava privredni rast i ciklično kretanje privrede povezivanjem ponašanja potrošača sa procesima akumulacije kapitala i tehnološkim progresom u uslovima date tehnologije proizvodnje. Funkcija korisnosti, koja se u tom kontekstu koristi, jeste dinamička funkcija intertemporalne korisnosti potrošača u kojoj figuriraju dva argumenta: potrošnja i rad. Pretpostavljamo da su svi potrošači isti i da njih predstavlja jedno reprezentativno domaćinstvo u kome se odvija proces potrošnje. Potrošne robe predstavlja korpa potrošnih dobara (C_t), čija se sadržina ne menja s protekom vremena (t), ali se menja njen obim. Postoji jedna homogena vrsta rada (L_t), čija se visina menja tokom vremena. Domaćinstva slobodno odlučuju koliko će rada da ulože u proizvodnju materijalnih dobara (Y_t), koja se dele na potrošna dobra (C_t) i kapitalna dobra (K_t). Radom i kapitalnim dobrima proizvode se materijalna dobra. Ulaganje rada stvara tegobu za domaćinstva ili izaziva negativnu korisnost. Potrošnja roba, naprotiv, stvara pozitivnu korisnost, jer se njome zadovoljavaju preferencije potrošača. Ukupna korisnost je rezultanta dejstva navedenih pozitivnih i negativnih faktora.

Potrošači su vlasnici preduzeća, na osnovu čega prisvajaju profit, kao i racionalni privredni subjekti, koji odlučuju koliko će da rade, troše i štede. Njihova štednja u jednom periodu povećava kapital preduzeća u narednom periodu. Dohodak potrošača predstavlja zbir plata i profita. On se deli na potrošnju i štednju. Istovremeno, kapitalna dobra se fizički habaju u procesu proizvodnje, tako da je potrebno da se izdvoji amortizacija radi nadoknade njihove umanjeće vrednosti. Potrošači maksimiziraju korisnost uz čvrsto budžetsko ograničenje. Čvrsto budžetsko ograničenje

⁸ Popularna, ali tehnički doterana, prezentacija RBC modela se može naći kod Goerge McCandless (2008): *The ABCs of RBCs*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

znači da domaćinstva u jednom periodu ne mogu da potroše i uštede više dohodaka nego što su zaradili na osnovu plata i profita. Odluke potrošača ograničene su razvojem tehnologije i svojstvima proizvodnje, koju opisuje odgovarajuća proizvodna funkcija.

Potrošači su racionalni i donose privredne odluke, koje nemaju samo trenutne posledice, nego će uticati na njihovu potrošnju u mnogo dužem periodu. Da bi se to pogodno analiziralo, korisno je pretpostaviti da oni maksimiziraju korisnost za ceo svoj životni vek. To im omogućava da nivelišu potrošnju i da u nekom periodu više troše, a manje štede, da bi u nekom drugom periodu manje trošili, a više štedeli. Oni biraju štednju i potrošnju na takav način da maksimiziraju korisnost za ceo svoj životni vek.

Potrošači više vrednuju sadašnju potrošnju u odnosu na buduću potrošnju. Da bi se odrekli jednog dela sadašnje potrošnje potrebno je da dobiju naknadu za to. Kamatna stopa je oportunitetni trošak održavanja od potrošnje. Potrošači uzimaju u obzir ovaj oportunitetni trošak i buduću korisnost diskontuje na sadašnju vrednost na osnovu stope vremenskih preferencija (β) koja se pojednostavljeno izjednačava sa kamatnim faktorom ($\frac{1}{1+r}$), gde je r realna kamatna stopa.

Problem maksimizacije korisnosti prikazan je jednačinama (1) - (4). Jednačina (1) opisuje funkciju korisnosti u logaritamskom obliku, gde je ukupna količina rada normalizovana na jedinicu, a $(1 - L_t)$ predstavlja dokolicu. Dokolica stvara korisnost, ali rad daje negativnu korisnost. Parametar gama (γ) predstavlja marginalnu stopu supstitucije dokolice (negativnog rada) i potrošnje.

$$(1) \quad \max_{\{C_t, K_t, L_t\}} \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t [\gamma \log C_t + (1 - \gamma) \log(1 - L_t)]$$

uz ograničenja

$$(2) \quad C_t + K_{t+1} = W_t L_t + R_t K_t + (1 - \delta) K_t$$

$$(3) \quad Y_t = A_t K_t^{1-\alpha} L_t^\alpha$$

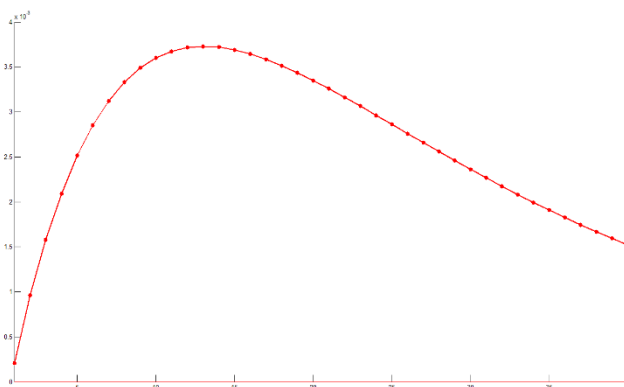
$$(4) \quad A_t = \rho A_{t-1} + \varepsilon_t$$

Jednačina (2) opisuje budžetsko ograničenje. Potrošnja u sadašnjosti (C_t) i kapital u budućnosti (K_{t+1}) se finansiraju iz sume plata ($W_t L_t$), sume profita ($R_t K_t$) i prenete neamortizovane vrednosti kapitala iz prethodnog perioda $[(1 - \delta) K_t]$. Sa (W_t) i (R_t) obeležavamo visinu plata i stopu profita u periodu (t) respektivno, a sa parametrom delta (δ) stopu amortizacije, za koju pretpostavljamo da se ne menja tokom vremena.

Svojstva proizvodnje opisuje Cobb-Douglas proizvodna funkcija (3) koja pokazuje kako se transformišu kapitalna dobra u nove proizvode, uz pomoć rada i tehnologije. Sa parametrom alfa (α) obeležavamo elastičnost proizvodnje u odnosu na rad, a sa $(1 - \alpha)$ elastičnost proizvodnje u odnosu na kapital. U uslovima perfektно konkurentnog tržišta, parametri elastičnosti se poklapaju da učešćem proizvodnih faktora u raspodeli vrednosti proizvedenih dobara.

Neopredmećeni tehnološki progres (A_t) je prikazan jednačinom (4). Tehnološki progres se razvija na osnovu inercije (ρ) koja postoji u primeni postojeće tehnologije i inovativnih šokova (ε_t) koje uvodi nova tehnologija. Ovi šokovi su nepredvidivi i zato imaju status stohastičke veličine.

Ako se jednačinama (1)-(4) dodaju još dve jednačine koje opisuju formiranje plata i profita na osnovu marginalne produktivnosti rada i kapitala, zaokružili smo prikaz jednostavnog RBC modela. Ovo je dinamički model čije je formalno rešavanje malo složenije, jer uključuje diferencnu jednačinu (2). To rešenje nećemo da prikazemo na ovom mestu⁹. Ono što nas interesuje na ovom mestu, to je uloga funkcije korisnosti. Od nje zavisi ponuda rada i intertemporalna funkcija potrošnje, koja je kamen temeljac moderne dinamičke makroekonomije. U tom smislu korisnost i blagostanje potrošača formiraju fundamentalni koncept na kome se gradi savremena makroekonomska analiza.

Slika 6: Impulsna funkcija - Uticaj tehnologije na korisnost potrošača

Na slici 6 prikazali smo uticaj razvoja tehnologije na korisnost potrošača. Vreme je podeljeno na 40 perioda (kvartala), tako da možemo na duži rok da pratimo šta se dešava u RBC modelu. Bolja tehnologija omogućava veću proizvodnju roba i po tom osnovu veću potrošnju i blagostanje društva. Ona podstiče tražnju za proizvodnim faktorima. Akumulacija kapitala ubrzano raste, da bi posle nekog nivoa kapital počeo da se vraća na prethodni nivo. U celom posmatranom periodu odnos kapitala i rada se menja, čime se menjaju plate i stope profita. Na drugoj strani, s porastom potrošnje opada njena marginalna korisnost. To sve ima za posledicu da blagostanje društva najpre ubrzano raste posle uvođenja tehnoloških inovacija, a posle nekog vremena počinje da se vraća na svoju polaznu vrednost ako se ne nastavi razvoj tehnologije. Na slici 6 maksimalni nivo blagostanja se postiže u trinaestom periodu. Ako svaki period tumačimo kao jedan godišnj kvartal, tehnološke inovacije ubrzano podižu blagostanje u prve tri godine svoje primene. Kasnije se smanjuje ovaj pozitivan uticaj. To je razlog zašto je potrebno stalno unapređivati tehnologiju proizvodnje, jer ona pozitivno utiče na blagostanje potrošača.

Sa stanovišta pravde, ovaj model pokazuje da je ona dinamička kategorija i da mora da se poveže sa privrednim rastom. Ono što u jednom trenutku može da izgleda nepravedno – kao na primer otpuštanje ljudi radi restrukturiranja neefikasnih preduzeća koja ne mogu da posluju bez državnih subvencija – u dužem periodu može da bude potpuno pravedno, jer dovodi do privrednog rasta i podizanja blagostanja ljudi u budućnosti.

⁹ Zainteresovani čitalac može da pogleda naš model Labus, M. (2014): *QUEST Serbia: DSGE Model with Practical Guide*, Belox, Beograd, http://www.belox.rs/sr/articles/publikacije/studije-i-izve-taji/quest_serbia-dsge-model.html.

VII PRAVDA ZASNOVA NA ZASLUGAMA

U običnom životu često čujemo kako se govori da neko nešto zaslužuje zbog nečega što je uradio ili postigao. Takođe, čujemo i obrnuto, da neko nešto nije zaslužio zbog toga šta je uradio, iako ima pravo na to što je dobio. Na primer, opšte je uverenje da u Globalnoj recesiji u kojoj još uvek živimo, bankari nisu zaslužili svoje enormne plate i bonuse. Oni su svojim spekulacijama podigli tržišni rizik i veštački napumpali balone vrednosti hartija od vrednosti na finansijskom tržištu, tako da je njihovo pucanje, koje je neminovno moralo doći, mnoge druge ljude osiromašilo ili oteralo sa posla na ulicu. Ono što ističe pokret „Main street“ u svom sukobu sa finansijskom stvarnošću koju je stvorio „Wall street-a“ lepo ilustruje moralni zahtev da se menjaju institucije koje su dozvolile ekonomsku nepravdu, jer ono što su bankari radili uglavnom nije bilo protivno postojećim pravnim pravilima ili institucijama.

Teorijski koncept distributivne pravde koji ističe zasluge i njihov pravni osnov predstavlja našu sledeću temu. Filozofi i ekonomisti su se u mnogim prilikama pozivali na ovaj koncept¹⁰. Pojedinci zaslužuju određene ekonomske koristi kao nagradu za svoje akcije. Ljudi nisu, jednostavno, skladišta korisnosti, nego racionalni pojedinci odgovorni za svoje ponašanje u datim okolnostima. Osnov zasluga je: vrlina ili moralni karakter pojedinca (Aristotel), nagrada za rad i uzdržavanje od potrošnje (Džon Lok), doprinos stvaranju nove vrednosti (Marks), marginalna produktivnost rada (neoklasični ekonomisti), uloženi napor (Sadurski) ili naknada za troškove uložene u radnu aktivnost.

Kao što vidimo, postoje brojne varijante koje opravdavaju vezivanje distributivne pravde za zasluge pojedinaca. Posebna varijanta je ona koja smatra da je porast standarda ljudi najvažniji cilj kome treba da teži svako društvo. U tom smislu sve ono što doprinosi porastu društvenog standarda – mereno po visini društvene proizvodnje ili BDP *per capita* – ima moralni osnov da zahteva odgovarajuću naknadu. Iz ovog principa proizilazi da postoje neke aktivnosti koje su pojedinačno produktivne (stvaraju dohodak svome vlasniku), ali koje ne moraju da doprinesu porastu društvenog standarda. Takve aktivnosti nisu „društveno produktivne“, pa time ni moralno opravdane, mada mogu da budu pravno osnovane. U slučaju da se to desi – kao što smo imali primer sa ponašanjem bankara u Globalnoj recesiji – njihovi dohoci nisu pravno sporni, ali su moralno neosnovani. Dobro uređena tržišna privreda bi morala da promeni institucije koje omogućavaju ovakvu koliziju između pojedinačne i društvene produktivnosti ljudi.

U ekonomskoj teoriji princip zasluga nije sporan, ali se on pre shvata kao pomoćni instrument u postizanju što većeg blagostanja, koje dominira kao vodeće načelo distributivne pravde. Naveli smo u prethodnom odeljku da je potrebno RBC model dopuniti sa dve jednačine koje određuju formiranje plata i profita. To smo prikazali sa jednačinama (5) i (6) koje prikazuju prve izvode Cobb-Douglas proizvodne funkcije po kapitalu i radu:

$$(5) \quad \frac{\partial Y_t}{\partial L_t} = \alpha \frac{Y_t}{L_t} = W_t$$

¹⁰ Videti Stanford Encyclopedia of Philosophy (2013): *Desert*, <http://plato.stanford.edu/entries/desert/>.

$$(6) \quad \frac{\partial Y_t}{\partial K_t} = (1 - \alpha) \frac{Y_t}{K_t} = R_t$$

U uslovima potpune konkurencije marginalni proizvodi rada i kapitala jednaki su platama i stopi profita. Ako postoje različite vrste rada, onda svaka vrsta rada zaslužuje svoju platu shodno vlastitoj produktivnosti.

Medjutim, u realnosti ne postoje potpuno konkurentna tržišta. Tržišta roba i usluga, rada i kapitalnih dobara boluju od raznih poremećaja. Ekonomisti te poremećaja nazivaju tržišnim frikcijama koje dovode do toga da se cene rada i kapitalnih dobara ne obrazuju shodno njihovim marginalnim doprinosima vrednosti proizvodnje. Takodje, cene roba i usluga odstupaju od troškova zbog postojanja monopolske snage proizvođača. Monopolisano tržište uvodi marže ili monopolske rente u analizu opšte ekonomske aktivnosti.

Blagostanje u uslovima tržišnih frikcija i monopolskih renti je niže, nego što bi bilo kada one ne bi postojale. *Nova Kejnzijanska teorija* polazi od metodoloških postavki RBC teorije, ali ide korak dalje i analizira uticaj tržišnih frikcija na blagostanje društva¹¹. Kejnz je pokazao da je moguće da se formira makroekonomska ravnoteža, a da ipak postoji nezaposlenost na tržištu rada. Drugim rečima, tržište rada funkcioniše uz frikcije koje ne dozvoljavaju izjednačavanje ponude i tražnje rada. Kasnije je Fridman uveo ideju o prirodnoj stopi nezaposlenosti. Refleks ovih ideja nalazimo u Novoj kejnzijanskoj teoriji. Na drugoj strani, nije jasno koliko su filozofski prilozi o teoriji distributivne pravde zasnovane na doprinosima i nagradama uticali na savremenu makroekonomsku teoriju. Nama se čini da oni mogu da se uklope u teorijsku analizu tržišnih frikcija i da sa stanovišta moralnih vrlina podupru ekonomsku politiku usmerenu na otklanjanje tržišnih poremećaja. To, medjutim, ne bi uticalo na ekonomiste da napuste teoriju blagostanja kao svoju dominantnu filozofsku osnovu, nego bi je dodatno podržalo i moralno ojačalo.

VIII LIBERTARIJANSKI KONCEPT PRAVDE

Najpoznatiji savremeni zagovornik teorije libertarijanizma je Robert Nozik (Robert Nozick). Njegovu knjigu *Anarhija, država i utopija* vredi i danas pročitati iako je napisana pre četiri decenije¹². Možda je danas još važnije pročitati ovu knjigu kada nas posledice *11. Septembra* i *Globalne recesije* uvlače u nevidjeno ograničavanje ljudskih i ekonomskih sloboda i prava. Centralna tema Nozikove knjige su fundamentalna ljudska prava i slobode koje država ne bi smela da ograničava ili poništava. Fundamentalna ljudska prava ograničavaju prinudnu moć države, koju Nozik nazima minimalnom državom. On je isključivo protiv „ekstenzivne“ države koja preuzima daleko veće nadležnosti u odnosu na minimalnu državu.

Nozikova teorija libertarijanske pravde zasniva se na dve ideje: (1) Niko nema pravo da se meša kako drugi ljudi odluče da žive i rade i (2) Vlasništvo predstavlja prirodno pravo nastalo pre drugih socijalnih i političkih institucija. Ove dve ideje Nozik je pozajmio od Džona Loka. One su mu poslužile da definiše šta je pravedno.

¹¹ Videti dobru udžbeničku interpretaciju ove teorije u Woodford, M. (2003): *Interest and Prices, Foundations of a Theory of Monetary Policy*, Princeton University Press, Princeton.

¹² Robert Nozick (1974): *Anarchy, State and Utopia*, New York, Basic Books.

Ljudi imaju neotudjivo pravo ili pravni osnov (entitlement) da imaju svoj posed (novac, materijalna dobra, svojinu) ako su do njega došli na pravedan način. Pravedno posedovanje je sve što je:

1. Stečeno na osnovu pravnog osnova koji garantuje fer sticanje poseda i
2. Dobijeno kroz fer razmenu sa licem koje je imalo pravni osnov za posedovanje te imovine,
3. Niko nema pravni osnov na posedovanje, ako nisu zadovoljeni uslovi 1 i 2.

Fer sticanje se zasniva na Lokovoj ideji da svako „poseduje sebe“ i svoj talenat. Posedujući sebe i menjajući materijalni svet svojim radom, pojedinci dolaze do fer poseda materijalnih dobara. Na drugoj strani, fer razmena se zasniva na fer ugovorima kojima se prenosi pravo svojine. Kradja ili prevara su nemoralni, a ne samo nezakoniti, jer ne ispunjavaju uslov razmene na osnovu fer ugovora kojim se prenosi neka stvar ili pravo.

Libertarijanci shvataju pravdu kao proces, dok druge teorije o kojima smo do sada pisali tumače distributivnu pravdu sa stanovišta ishoda distribucije, a ne procesa distribucije. Libertarijanci su protiv svake državne intervencije na tržištu koja ograničava fundamentalne slobode, čak iako može da dovede do boljeg ponašanja tržišta. Po njima, uloga države je samo da štiti pravo svojine, koje je neprikosnovo. U tom smislu, svako oporezivanje preko potrebe da se finansira zaštita prava svojine predstavlja nepravdu, jer prisvaja deo „tudje ličnosti“ i stvara zbunjujuće tržišne signale.

Nozikovi sledbenici su celu njegovo teoriju sveli na pet principa:

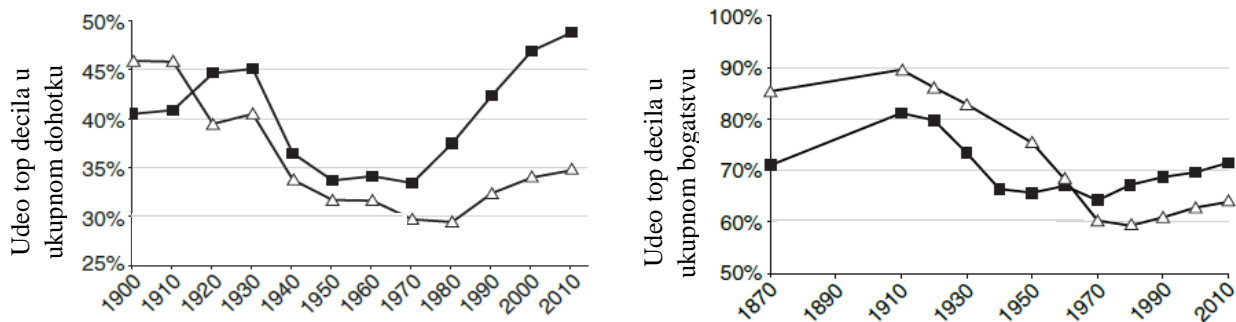
1. Ljudi poseduju sami sebe,
2. Materijalni svet je inicijalno nepoznat,
3. Svako može da zauzme svoj deo materijalnog sveta koliko hoće, pa čak i nepriporcionalno više nego drugi, ako time ne otežava uslove drugim ljudima da i oni zauzmu svoj deo materijalnog sveta,
4. Relativno je lako da se steknu apsolutna prava na veći udeo u materijalnom svetu bez narušavanja uslova pod kojima drugi ljudi to isto rade, i
5. Kada je jednom formirano apsolutno pravo privatne svojine, slobodna tržišta rada i kapitala su moralno opravdana.

IX NEJEDNAKOST KAO NEPRAVDA

Danas živimo u periodu Globalne recesije u kome ljudi gube posao, plate, stanove i imovinu i počinju da se pitaju „da li ima nešto trulo u državi Danskoj“, odnosno da li je kapitalizam kao takav odgovoran za postojeću ekonomsku krizu. Ekstremi lako padaju u oči. Na jednoj strani postoje enormni dohoci i bonusi bankara i menadžera velikih kompanija. Na drugoj strani dobro stojeća srednja klasa gubi posao i imovinu, a niže klase ionako loše stoje. Na jednoj strani, menadžeri su gotovo neodgovorni za negativne eksterne efekte bankrotstava i reorganizacija velikih kompanija i banaka. Na drugoj strani, traži se od poreskih obveznika da pokriju njihove troškove jer, navodno, takve banke i kompanije imaju sistemski značaj, pa bi se njihovi problemi multiplikativno preneli na celu privredu ukoliko ne bi bili rešeni od strane države (iz poreskih prihoda). Nejednakost dohodaka, bogatstva i mogućnosti (neravnopravnost) postaje društveni problem. U takvoj atmosferi Toma Piketi je objavio svoju knjigu *Kapital u XXI veku* i izazvao lavinu reakcija. Ne samo da je pokazao postojanje rastuće nejednakosti, nego je i predložio progresivno oporezivanje dohodaka i bogatstva. Ovakva poreska politika je oduvek, i svuda, bila prijemčiva za medijalnog

(srednjeg) birača, pa su se rasprave prenele i na politički teren. Površnim interpretacijama Piketijeve knjige stvoren je utisak da je ponudjen neoborivi teorijski i empirijski dokaz da nejednakost penelizuje privredni rast i smanjuje društveno blagostanje.

Na slici 7 prikazali smo dva ključna grafika iz Piketijeve analize koje je on koristio u svom odgovoru na kritike na godišnjoj skupštini *Američkog udruženja ekonomista*¹³. Leva slika pokazuje da je na početku prošlog veka nejednakost u raspodeli dohodaka bila veća u Evropi, nego u SAD. Danas je stvar okrenuta i u SAD su dohoci daleko neravnopravnije raspodeljeni, nego u Evropi. Desna slika pokazuje da je u Evropi dugo vremena postojala mnogo veća nejednakost u raspodeli bogatstva, nego u SAD. I ovdje su se stvari izmjenile sredinom sedamdesetih godina. Piketi sam ističe da je porast nejednakosti u raspodeli bogatstva samo delimično uticao na porast nejednakosti u raspodeli dohodaka i da su za ovu situaciju mnogo značajniji drugi faktori vezani za neravnopravne mogućnosti razvoja sposobnosti ljudi, nejednaki razvoj obrazovanja i politiku nagradjivanja menadžera u kompanijama. Piketi uopšte ne spominje na ovom mestu da je nejednakost u dohocima smanjila blagostanje ljudi jer je negativno uticala na privredni rast.

Slika 7: Nejednakost u raspodeli dohodaka (levo) i bogatstva (desno) u Evropi (linija sa trouglovima) i SAD (linija sa kvadratima)

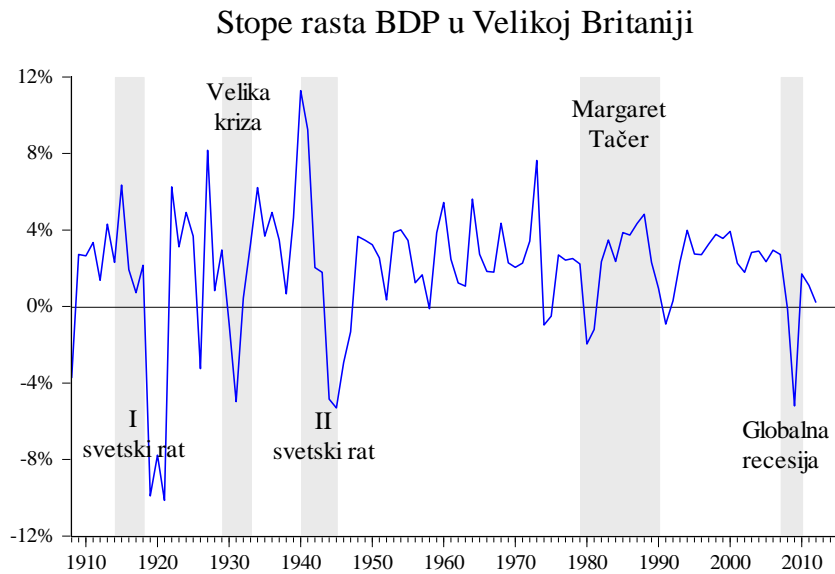
Piketijeva knjiga i njegov rad sa drugim autorima ima veliku vrednost jer su zajedno formirali jednu izuzetnu bazu podataka na osnovu koje je moguće u vrlo dugom roku posmatrati šta se dešava sa privrednim rastom, akumulacijom kapitala i raspodelom dohodaka. Mi smo ovu bazu već jednom koristili u prikazivanju nejednakosti raspodele dohodaka u Velikoj Britaniji na slici 4. Sada ćemo učiniti korak dalje. Te podatke povezaćemo sa podacima *Bank of England* o stopama rasta BDP u Velikoj Britaniji u periodu od 1908.g. do 2012.g.¹⁴. Njih smo prikazali na slici 8. Radi uporedivosti sa slikom 4 i ovom prilikom smo osenčili periode kriza i tačerizma kao ekonomske politike koja se jedno vreme vodila u Velikoj Britaniji.

Ako uporedimo nejednakost u raspodeli dohodaka i stope privrednog rasta ne možemo doći do zaključka da su nivo nejednakosti ili, alternativno, porast nejednakosti uticali na privredni rast u Velikoj Britaniji tokom celog jednog veka. Našu ekonometrijsku analizu ćemo na ovom mestu

¹³ Thomas Piketty (2015): „About Capital in the Twenty-First Century“, *American Economic Review: Papers & Proceedings*, 105(5).

¹⁴ www.bankofengland.co.uk/publications/.../threecenturiesofdata.xls.

veoma kratko da opišemo. Serija stopa rasta jeste stacionarna serija, što znači da se njena srednja vrednost i varijansa (koja meri promenljivost) ne menjaju sa protekom vremena. Na drugoj strani, serija koja pokazuje nejednakost u raspodeli dohodaka nije stacionarna serija. Zbog toga nije ispravno koristiti običnu regresionu analizu da bismo proverili da li nejednakost uticala na privredni rast. Umesto nje, potrebno je koristiti VEC (Vector Error Correction) model jer su obe serije kointegrirane prvog reda, odnosno postoji jedan kointegrirani vektor koji opisuje dugoročne odnose između posmatranih veličina i matrica cikličnih uticaja koja opisuje njihovo kratkoročno dinamičko prilagodjavanje.

Slika 8: Privredni rast u Velikoj Britaniji

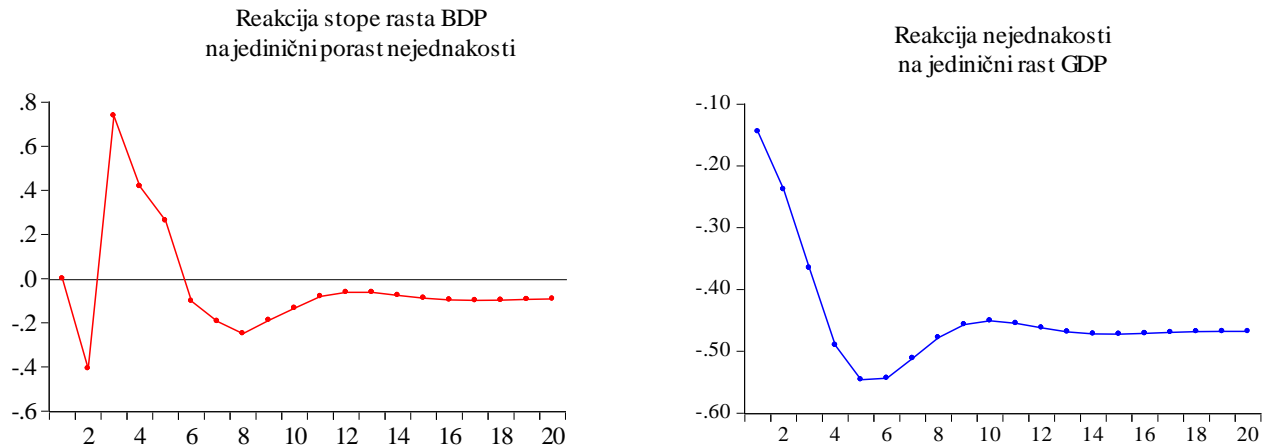
Rezultati ocenjenog VEC modela prikazani su na sistemu jednačina (7):

$$(7) \begin{bmatrix} \Delta g_t \\ \Delta n_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} -0.716 & 0 \\ -5.936 & -0.070 \\ 0 & -1.750 \end{bmatrix} \cdot \left\{ \begin{bmatrix} 1 & 0.084 & -5.027 \\ 1 & 0.084 & -5.027 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} g_{t-1} \\ n_{t-1} \\ 1 \end{bmatrix} \right\} + \begin{bmatrix} 0.108 & 0.223 & -0.347 & 1.052 & 0.024 \\ (0.978) & (2.401) & (-1.156) & (3.512) & (0.083) \\ 0.049 & 0.017 & 0.237 & -0.072 & -0.066 \\ (1.318) & (0.056) & (2.330) & (-0.712) & (-0.678) \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} \Delta g_{t-1} \\ \Delta g_{t-2} \\ \Delta n_{t-1} \\ \Delta n_{t-2} \\ 1 \end{bmatrix}$$

Promene stopa rasta (Δg_t) i nejednakosti (Δn_t) zavise od dugoročnog ravnotežnog stanja (koje opisuju kointegraciona jednačina unutar vitičaste zagrade) i kratkoročnih autoregresivnih uticaja ovih promena sa zadržkom od dva vremenska pomaka, $j=1,2$ ($\Delta g_{t-j}, \Delta n_{t-j}$)¹⁵. Standardne greške ocene parametara date su u običnim zagradama ispod ocenjenih parametara. U stanju ravnoteže

¹⁵ Povećanje broja perioda zadržke (lags) suštinski ne menja rezultat.

kointegraciona jednačina jednaka je nuli, tako da je parametar dugoročnog odnosa nejednakosti i stope rasta -0.084 . Međutim, on nije statistički signifikantan na nivou pouzdanosti od 99%. Ocena parametra ispred kointegracionih jednačina je statistički pouzdana i ona pokazuje kakvom brzinom se ceo sistem vraća natrag u ravnotežu. Autoregresioni parametri su, mahom, statistički pouzdani i oni određuju kratkoročnu dinamiku osciliranja sistema oko ravnotežnog stanja.

Slika 9: Impulsne funkcije u VEC modelu (7)

RBC model je bio teorijski model u kome smo na slici 6 prikazali impulsnu funkciju koja opisuje kako se jedna inovacija u tehnologiji prostire kroz ceo model i utiče na korisnost potrošača. Nešto slično smo uradili i u VEC modelu koji predstavlja empirijski model odnosa stopa privrednog rasta i nejednakosti dohodaka u Velikoj Britaniji. Dve impulsne funkcije je prikazane na slici 9. Na levoj strani imamo reakciju stopa privrednog rasta u periodu od dvadeset godina na jediničnu promenu stope nejednakosti. Na desnoj strani imamo, obrnuto, reakciju nejednakosti u periodu od dvadeset godina na jediničnu promenu stope privrednog rasta.

Šta možemo da zaključimo na osnovu ove slike? Na dugi rok negativne i pozitivne posledice uticaja nejednakosti na privredni rast se neutrališu. Porast nejednakosti inicijalno obara stopu rasta, potom je podiže u naredne četiri godina, da bi nakon ovog perioda ona blago opadala. Kumulativne promene se svode na nulu na kraju posmatranog perioda. Dakle, privredni rast nije moguće objasniti samo na osnovu nejednakosti u raspodeli dohodaka. Drugi faktori mnogo više utiču na privredni rast, nego raspodela dohodaka, kako to i inače predviđaju savremeni modeli rasta¹⁶. Na drugoj strani, što je veći privredni rast to je niža nejednakost. Ova relacija vredi za ceo posmatrani period. Ubrzanje privrednog rasta podiže društveno blagostanje, jer „više roba“ je uvek „bolje“ sa stanovišta korisnosti pojedinačnih potrošača i njihovog ukupnog zbira. Privredni rast ne samo da podiže društveno blagostanje, što je intuitivno jasno, nego i smanjuje nejednakost. Ovo je empirijska okolnost i moguće je da ovaj zaključak vredi samo za Veliku Britaniju, gde inače postoji visoka nejednakost, a da nužno ne vredi za druge zemlje. Po našem uverenju, on generalno vredi i podsticanje privrednog rasta, sasvim sigurno, doprinosi smanjivanju nejednakosti. Naravno, na nejednakost utiču i drugi brojni faktori, ali o njima na ovom mestu ne raspravljamo. Za nas je važno

¹⁶ Videti Daron Acemoglu (2009): *Introduction to Modern Economic Growth*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

da se nejednakost i distributna pravda shvate kao dinamički koncepti koji mogu da se menjaju u uslovima privrednog rasta.

X KRATAK ZAKLJUČAK

Sada je trenutak da vidimo kako bi analizirane teorije distributivne pravde odgovorile na polazno pitanje „šta je pravedno“ na slici 1. Teorija striktno jednakosti bi se opredelila za levu sliku kao pravednu. Ona ne uzima u obzir svojstva pojedinaca, njihove sposobnosti i mogućnosti. Pojedinci su jednaki u moralnom smislu i zaslužuju jednaku raspodelu materijalnih dobara.

Nasuprot tome, Roulzova teorija pravičnosti bi se opredelila za desnu sliku kao predstavu pravedne distribucije materijalnih dobara. Ona uzima u obzir samo okolnost da je najmanje dete najviše ugroženo u društvu navijača bejzbol utakmice i da njemu treba najveća potpora u procesu preraspodele materijalnih dobara.

U Velikoj Britaniji je prepoznata potreba da „nešto treba uraditi“ vezano za rastuću nejednakost u društvu. Istraživanja koja se naslanjaju na teorijski koncept slučajnog egalitarizma govore da bi ova akcija morala da se preduzme u sferi ranog obrazovanja dece u porodicama sa najmanjim prihodima. To su, po pravilu, niži staleži društva. Sa stanovišta naše polazne slike 1, teorija pravičnosti zasnovana na slučajnom egalitarizmu bi izabrala desnu sliku za svoj uzor pravedne distribucije materijalnih dobara.

Polazna slika 1 podrazumeva mnogo jednostavnu privrednu situaciju u kojoj nema akumulacije kapitala i intertemporalnih odluka o potrošnji i štednji. Ona govori o realokaciji postojećeg fonda materijalnih dobara (gajbica) radi postizanja što veće korisnosti u društvu, koje u našem primeru obrazuju tri mlada navijača. Po našem uverenju, teorija utilitarizma bi favorizovala desnu sliku u smislu pravedne distribucije materijalnih dobara. Pritom pretpostavljamo da dečaci nemaju iste funkcije korisnosti i da je porast korisnosti kod najmanjeg dečaka veći, nego pad korisnosti kod najvišeg dečaka, zbog preraspodele gajbica na kojima stoje i gledaju bejzbol utakmicu. Pod alternativnom pretpostavkom, za koju držimo da je manje verovatna, svaki dečak bi imao istu funkciju korisnosti. I tada bi desna slika predstavljala pravedniju raspodelu dobara. Na desnoj slici svaki dečak uživa u gledanju utakmice, dok na levoj slici najmanji dečak pati jer ne može da vidi šta se dešava na terenu. Njegova korisnost je negativna, pa u zbiru ukupna suma korisnosti (blagostanje društva) na levoj slici ne bi trebalo da bude veća nego suma korisnosti na desnoj slici.

Shodno teoriji zasluga svako zaslužuje svoj položaj u raspodeli materijalnih dobara prema svojim doprinosima. Na prvi pogled ne izgleda moralno opravdano da nizak rast najmanjeg dečaka pripišemo hendikepu njegovih godina i da ga na taj način diskvalifikujemo da gleda utakmicu jer nije dovoljno porastao. Međutim, ako uzmemo u obzir kakav je doprinos navijanju svakog od tri posmatrača, onda bi morali da promenimo naš stav. Doprinos navijanju najvišeg dečaka je najveći. Ne postoji moralni osnov da njega zbog toga diskriminišemo i da mu oduzmemo materijalno dobro s kojim raspolaže (gajbicu). Što je viši, to je njegov doprinos navijanju veći. Dakle, teorija pravde zasnovana na doprinosima bi izabrala levu sliku kao pravednu raspodelu gajbica na slici 1.

Libertarijanski concept distributivne pravde bi podržao RBC makroekonomsku teoriju, ali ne i Novu kejnzijsku teoriju, iako ova potonja opravdava državnu intervenciju radi otklanjanja tržišnih frikcija i povećanja blagostanja. Sa stanovišta našeg polaznog pitanja na slici 1, morali bi

da imamo dodatne informacije da bismo mogli korektno da odgovorimo na pitanje „šta je pravedno“. Najvažnija informacija je kako su dečaci stekli svoje gajbice. Ako su stekli pod uslovima koje propisuje Nozik, tada su obe varijante jednako moralno poželjne. Drugim rečima, ako su gajbice bile u fer vlasništvu svakog dečaka i ako su posle toga deca fer trgovala, tada su obe varijante jednako poželjne bez obzira na korisnost koju dečaci imaju. Ako to nije slučaj, odn. ako negde nije bilo fer sticanja ili fer razmene gajbica, onda takva situacija nije moralno opravdana. U svakom slučaju, libertarijanci bi se protivili da neko drugi (redari na utakmici) prisilno vrši preraspodelu uslova (gajbica) pod kojima se gleda utakmica.

Slika 1 nam ne pruža baš sve informacije koje su neophodne da bismo potpuno precizno odredili kako bi prikazane teorije distributivne pravde rešile problem i zauzele stav „šta je pravedno“. Uključujući najminimalni deo dodatnih informacija nama se čini da bi teorije bile potpuno podelje u svojim odgovorima. Kao što smo već naveli, naši studenti nisu imali takvu dilemu. Za njih je desna situacija na slici 1 potpuno pravedna.